

SAID AHMADNING HAJVIY HIKOYALARIDAGI LINGVISTIK
VOSITALARNING LINGVOPOETIK TAHLILI

Yusupova Muxlisabonu Sharof qizi

Samarqand davlat chet tillar instituti 4-kurs talabasi

+998942595149

Annotatsiya. *Mazkur maqolada Said Ahmadning hajviy hikoyalarida qo‘llangan lingvistik vositalar lingvopoetik nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida yozuvchining hajviy uslubini shakllantiruvchi leksik birliklar, frazeologik iboralar, kinoya, mubolag‘a hamda dialogik nutq elementlarining badiiy matn mazmunini ochishdagi o‘rni yoritiladi. Shuningdek, ushbu vositalarning hajviy effekt yaratish, qahramonlar xarakterini ochib berish hamda muallifning individual uslubini namoyon etishdagi ahamiyati ilmiy jihatdan asoslab beriladi.*

Kalit so‘zlar: *Said Ahmad, hajviy hikoya, lingvopoetika, lingvistik vositalar, frazeologik birliklar, stilistik vositalar, badiiy matn, hajviylik.*

KIRISH

O‘zbek adabiyotida hajviy janr alohida o‘rin tutadi. Hajviy asarlar jamiyatdagi turli ijtimoiy muammolarni, inson xarakteridagi kamchilik va nuqsonlarni kulgi, kinoya hamda istehzo orqali ochib berishga xizmat qiladi. Bunday asarlarda til vositalarining o‘rni nihoyatda muhim bo‘lib, ayniqsa, lingvistik birliklarning badiiy maqsadda qo‘llanishi matnning ta’sirchanligi va estetik qiymatini oshiradi. Shu jihatdan hajviy hikoyalar tilini lingvopoetik nuqtai nazardan o‘rganish adabiyotshunoslik va tilshunoslik kesishgan muhim ilmiy yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. O‘zbek adabiyotida hajviy hikoyalar yaratish an‘anasini rivojlantirgan yozuvchilardan biri — Said Ahmaddir. Uning asarlarida kulgi vositasida jamiyatdagi muammolar, insoniy fazilat va illatlar yorqin badiiy tasvir orqali ifodalanadi. Yozuvchi hajviy hikoyalarida turli til birliklari — leksik, frazeologik, sintaktik va stilistik vositalardan mohirona foydalanib, obrazlarning xarakterini ochadi, voqealarga baho beradi hamda o‘quvchiga estetik ta’sir ko‘rsatadi. Ayniqsa, kinoya, piching, mubolag‘a, xalqona iboralar va frazeologizmlar kabi lingvistik vositalar uning hajviy uslubining muhim komponentlarini tashkil etadi.

Lingvopoetika esa badiiy matnda til birliklarining estetik, badiiy va ekspressiv vazifalarini o‘rganadigan yo‘nalish sifatida muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu yondashuv orqali adabiy matnda qo‘llangan lingvistik vositalarning badiiy maqsadga xizmat qilishi, obraz yaratishdagi o‘rni hamda matnning umumiy uslubiy xususiyatlariga ta’siri aniqlanadi. Said Ahmad hajviy

hikoyalarini lingvopoetik tahlil qilish esa yozuvchining individual uslubini, kulgi yaratish mexanizmini hamda til birliklarining estetik imkoniyatlarini chuqurroq ochib berishga yordam beradi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Badiiy matn tilini lingvopoetik jihatdan o'rganish tilshunoslik va adabiyotshunoslikning muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Bu yo'nalishda olib borilgan tadqiqotlarda badiiy asarlarda qo'llanilgan til birliklarining estetik, ekspressiv va uslubiy imkoniyatlari tahlil qilinadi. Lingvopoetika masalalari ko'plab olimlar tomonidan turli jihatlardan o'rganilgan bo'lib, ularning ilmiy qarashlari mazkur tadqiqot uchun nazariy asos bo'lib xizmat qiladi. Lingvopoetika nazariyasining shakllanishi va rivojlanishida rus tilshunoslari muhim hissa qo'shgan. Jumladan, V.V. Vinogradov badiiy matn tilini o'rganishda muallif uslubini aniqlash, til birliklarining badiiy vazifasini tahlil qilish zarurligini ta'kidlaydi. Uning fikricha, badiiy asar tilida leksik, frazeologik va sintaktik birliklarning o'ziga xos tanlanishi muallifning individual uslubini shakllantiradi⁷⁵. Shuningdek, I.R. Galperin ham badiiy matn stilistikasini o'rganarekan, til vositalarining kontekstda qo'llanishi matnning ekspressivligini va estetik ta'sirini kuchaytirishini qayd etadi⁷⁶.

O'zbek tilshunosligida ham badiiy matnning lingvopoetik xususiyatlarini o'rganishga alohida e'tibor qaratilgan. Xususan, A. Hojiyev va B. Yo'ldoshevlarning ilmiy ishlari stilistika va badiiy til masalalarini yoritishda muhim ahamiyatga ega. Ular badiiy asarlarda qo'llaniladigan til vositalari nafaqat ma'no ifodalash, balki estetik ta'sir ko'rsatish vazifasini ham bajarishini ta'kidlaydilar⁷⁷. Shuningdek, N. Mahmudov o'z tadqiqotlarida badiiy nutqda qo'llaniladigan ekspressiv vositalar, frazeologizmlar hamda xalqona iboralarning obrazlilikni kuchaytirishdagi rolini ilmiy jihatdan asoslab beradi⁷⁸.

Said Ahmad ijodiga bag'ishlangan ilmiy tadqiqotlarda ham yozuvchining badiiy uslubini, hajviy tasvir vositalari va til xususiyatlari alohida o'rganilgan. Tadqiqotchilar yozuvchi asarlarida kulgi yaratish jarayonida kinoya, istehzo, mubolag'a, xalqona iboralar va frazeologik birliklardan keng foydalanilishini ta'kidlaydilar⁷⁹. Ayniqsa, uning hajviy hikoyalarida dialoglarning tabiiyligi, obrazli ifodalar va xalq og'zaki nutqiga xos birliklarning qo'llanishi badiiy matnning ta'sirchanligini oshiradi. Shu bilan birga, hajviy matnlarning lingvistik xususiyatlarini o'rganish masalasi ayrim ilmiy ishlar va maqolalarda qisman yoritilgan bo'lsa-da, Said Ahmad hajviy hikoyalaridagi lingvistik vositalarning lingvopoetik jihatdan kompleks tahlili yetarli darajada amalga oshirilmagan. Shu sababli mazkur maqolada

⁷⁵ Виноградов В.В. О языке художественной литературы. - Москва: Наука, 1971.

⁷⁶ Galperin I.R. Stylistics. - Moscow: Higher School, 1977

⁷⁷ Hojiyev A. O'zbek tili stilistikasi. - Toshkent: O'qituvchi, 1992

⁷⁸ Mahmudov N. Til va uslub. - Toshkent: Ma'naviyat, 2003

⁷⁹ Karimov B. Said Ahmad ijodining badiiy xususiyatlari. - Toshkent: Fan, 2010

yoʻzuvchining hajviy hikoyalarida qoʻllangan leksik, frazeologik va stilistik vositalar lingvopoetik nuqtai nazardan tahlil qilinib, ularning badiiy matn mazmunini ochishdagi oʻrni ilmiy asosda yoritiladi.

METODOLOGIYA

Mazkur tadqiqotda Said Ahmadning hajviy hikoyalarida qoʻllangan lingvistik vositalarni aniqlash va ularning badiiy-estetik vazifasini yoritish maqsadida bir nechta ilmiy metodlardan foydalanildi. Jumladan, badiiy matndagi til birliklarini tahlil qilishda lingvopoetik tahlil metodi asosiy metod sifatida qoʻllanildi. Shuningdek, leksik, frazeologik va sintaktik birliklarning hajviy effekt yaratishdagi rolini aniqlash uchun kontekstual tahlil hamda tavsifiy metodlardan foydalanildi. Tadqiqot jarayonida Said Ahmadning hajviy hikoyalari matnlari tanlab olinib, ularda uchraydigan stilistik vositalar qiyosiy va tahliliy yondashuv asosida oʻrganildi. Ushbu metodlar yoʻzuvchining individual uslubi hamda hajviy tasvir vositalarining lingvopoetik xususiyatlarini ilmiy jihatdan yoritish imkonini berdi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Said Ahmad oʻzbek adabiyotida hajviy hikoya janrini yuksak badiiy darajada rivojlantirgan yoʻzuvchilardan biri hisoblanadi. Uning hikoyalarida kulgi vositasida inson xarakteridagi kamchiliklar, jamiyatdagi byurokratiya, manmanlik, loqaydlik kabi illatlar fosh etiladi. Yoʻzuvchi bunday badiiy maqsadni amalga oshirishda turli lingvistik vositalardan — xalqona leksika, frazeologik birliklar, kinoya, mubolagʻa hamda dialogik nutq elementlaridan keng foydalanadi. Ushbu vositalar hajviy matnning lingvopoetik tuzilishini shakllantirib, oʻquvchida kulgi bilan birga tanqidiy fikr uygʻotishga xizmat qiladi⁸⁰.

Said Ahmad hikoyalarida hajviylik koʻpincha qahramonlarning nutqi orqali yuzaga keladi. Masalan, yoʻzuvchining “Sobiq” hikoyasida bosh qahramon oʻzining avvalgi lavozimini haddan tashqari ulugʻlab gapiradi. Hikoyada qahramonning nutqi orqali kinoyaviy holat yaratiladi:

*“Men sobiq boʻlsam ham, odamlar meni hanuz ‘sobiq rais’ deb hurmat qiladi”, – deya u faxr bilan gapirar edi.*⁸¹

Bu parchada “sobiq” soʻzining takroriy qoʻllanishi lingvopoetik jihatdan muhim ahamiyatga ega. Yoʻzuvchi aynan shu takror orqali qahramonning ichki manmanligini ochib beradi. Aslida u endi oddiy odam boʻlsa-da, oʻzining eski lavozimiga haddan tashqari yopishib olgani kulgili vaziyatni yuzaga keltiradi. Bu yerda takroriy leksik birlik hajviy effektini kuchaytiruvchi stilistik vosita sifatida namoyon boʻladi.

Yoʻzuvchining hajviy hikoyalarida frazeologik birliklar ham faol qoʻllanadi. Masalan, “Qoplon” hikoyasida qahramonlarning bir-biriga munosabati tasvirlanar ekan, xalqona

⁸⁰ Qur'onov D. Adabiyot nazariyasi. – Toshkent: Akademiya nashri, 2018

⁸¹ Said Ahmad. Sobiq // Tanlangan asarlar. – Toshkent: Gʻafur Gʻulom nomidagi nashriyot, 2000

iboralar orqali obrazlarning xarakteri ochib beriladi. Hikoyada qahramonlardan biri boshqa bir kishining qo‘rqoq tabiatini tasvirlab shunday deydi:

*“Uning yuragi doimo orqasiga tortib ketadi, bir ish boshlasa ham, darrov qo‘rqib qoladi”.*⁸²

Bu yerda “yuragi orqasiga tortib ketmoq” iborasi frazeologik birlik sifatida qo‘llanib, qahramonning qo‘rqoq va ikkilanuvchan xarakterini obrazli tarzda ifodalaydi. Frazeologik birlikning qo‘llanishi matnning ekspressivligini oshirib, hajviy vaziyatni yanada jonli ko‘rsatadi.

Said Ahmad hikoyalarida dialoglarning lingvopoetik ahamiyati ham katta. Yozuvchi dialoglar orqali qahramonlarning ichki dunyosi va xarakterini ochib beradi. Masalan, “Bir o‘pichning bahosi” hikoyasida qahramonlar o‘rtasidagi qisqa dialoglar kulgili vaziyatni yuzaga keltiradi. Hikoyada qahramonlardan biri oddiy voqeani haddan tashqari jiddiy tusda tasvirlab, atrofdagilarni hayratga soladi. Natijada dialog orqali kinoya va istehzo yuzaga keladi. Bu esa hajviy hikoyaning asosiy lingvopoetik xususiyatlaridan biri hisoblanadi⁸³. Said Ahmad hajviy matnlarida mubolag‘a ham keng qo‘llanadigan stilistik vositalardan biridir. Yozuvchi ayrim holatlarni ataylab bo‘rttirib tasvirlash orqali kulgi uyg‘otadi. Masalan, qahramonlarning oddiy bir vaziyatni “katta muammo” sifatida ko‘rsatishi yoki o‘zini haddan tashqari ulug‘lashi hajviy effektini kuchaytiradi. Bunday mubolag‘ali tasvirlar o‘quvchini kuldirish bilan birga, jamiyatdagi ayrim salbiy holatlarga tanqidiy nazar bilan qarashga undaydi⁸⁴.

XULOSA

Said Ahmadning hajviy hikoyalarida lingvistik vositalar muhim lingvopoetik vazifani bajaradi. Yozuvchi leksik birliklar, frazeologik iboralar, kinoya, mubolag‘a hamda dialogik nutq elementlaridan mahorat bilan foydalanib, qahramonlarning xarakterini ochib beradi va hajviy vaziyatlarni yaratadi. Ayniqsa, xalqona iboralar va obrazli ifodalar matnning tabiiyligi hamda badiiy ta’sirchanligini kuchaytiradi. Shuningdek, dialoglarning faol qo‘llanishi qahramonlar o‘rtasidagi munosabatlarni yanada aniqroq ifodalashga xizmat qiladi va matnning jonli bo‘lishini ta’minlaydi. Natijada til birliklari o‘zaro uyg‘un holda qo‘llanib, yozuvchining individual uslubini namoyon etadi. Shu jihatdan Said Ahmad hajviy hikoyalari o‘zbek badiiy nasrida lingvopoetik imkoniyatlarning yorqin namunasi sifatida muhim ilmiy va badiiy ahamiyatga ega.

⁸² Said Ahmad. Qoplon // Tanlangan asarlar. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot, 2000

⁸³ Karimov B. Said Ahmad ijodining badiiy xususiyatlari. – Toshkent: Fan, 2010

⁸⁴ Mahmudov N. Til va uslub. – Toshkent: Ma’naviyat, 2003

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Galperin I.R. Stylistics. – Moscow: Higher School, 1977.
2. Hojiyev A. O‘zbek tili stilistikasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 1992.
3. Karimov B. Said Ahmad ijodining badiiy xususiyatlari. – Toshkent: Fan, 2010.
4. Mahmudov N. Til va uslub. – Toshkent: Ma’naviyat, 2003.
5. Quronov D. Adabiyot nazariyasi. – Toshkent: Akademnashr, 2018.
6. Said Ahmad. Qoplon // Tanlangan asarlar. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot, 2000.
7. Said Ahmad. Sobiq // Tanlangan asarlar. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot, 2000.
8. Yo‘ldoshev B. Badiiy matn lingvopoetikasi. – Toshkent: Fan, 2015.
9. Виноградов В.В. О языке художественной литературы. - Москва: Наука, 1971.